

čovjek i 11. teza o fojerbahu

vojislav sekelj

U suprotstavljenome paru pojmova — umjetnost i rad javlja se niz poteškoća koje nisu samo metodološke prirode. Naime, obim pojma rad obuhvata i u sebi sadrži umjetnost, stvaralačka djelatnost umjetnosti i nije njen sui generis, a kako je materijalna proizvodnja osnov svake proizvodnje, znači i umjetničke, ona je i temelj svakog društva. Dalje, kada govorimo o radu, onda je uvijek neposrijedno riječ o samome čovjeku, a kada pitamo koji je suštinski odnos rada, onda pitamo za odnos radnika prema proizvodnji, s obzirom na to da se u proizvodnji zalančava radni život čovjeka i, za razliku od životinje, on nije neposrijedno jedinstven sa svojom životnom djelatnošću; svjesna životna djelatnost razlikuje čovjeka od životinjske životne djelatnosti, ali osnovni problem nije u razlici, već u određenju, koje čovjeka ponovo vraća u svijet animalnog, odnosno iscrpljuje čovjekovu suštinu u egzistencijalnoj napetosti i uranja ga u sivalo ravnodušnosti, banalnosti i bijede. Posle Marksa nije teško reći koja to sila okreće čovjekovu slobodnu djelatnost u njegovu suprotnost. To je otuđeni rad, koji suštinu pretvara u puko sredstvo egzistiranja. I tek sa stajališta otuđenog rada moguć je ljudski prilaz zadanoj problematici omeđenoj pomenutim parom pojmova, jer u otuđenju je zajedništvo umjetnosti i rada, koje ih istovremeno spaja i razdvaja.

Promislimo u kraćim crtama Markosvo značenje pojma otuđenja. Kao što je dobro poznato, otuđenje ima dvojak karakter; ono se javlja u samim proizvodima čovjekovog rada (umjetnost je otuđena i ispoljava se kao izdvojena i osamostaljena sfera djelatnosti čovjeka — istina, ona nije totalno otuđena — koju uzimamo da se ospoljava u religiji) i u aktu same proizvodnje. Uzrok tome je što proizvod ljudskog rada ne pripada radniku, neposrednom proizvođaču, neovisno o stepenu razvijenosti proizvodnih snaga, već nekom drugom. Za nas je važno istaći: na niskom stepenu proizvodnih snaga, gdje je alatka jedino ruka,

već tamo, proizvod na se oblači mistički veo i pripada božanstvu, a s razvijenijim proizvodnim snagama proizvod pripada drugom čovjeku, izvan radnika. Meritorno je uvidjeti da je sama proizvodnja neposredna potrošnja, a potrošnja neposredna proizvodnja, i da se u toj uzajamnoj suprotnosti odvijaju snažni dijalektički zakoni determiniranog kretanja, jer potrošnja proizvodi proizvodnju dvostruko. »Umjetnički predmet — a tako i svaki proizvod — stvara publiku koja ima smisla za umjetnost i koja umije da uživa u lijepom. Stoga proizvodnja ne proizvodi samo predmet za subjekat, već i subjekat za predmet. »Identičnost između potrošnje i proizvodnje pojavljuje se, prema tome, trostruko« (vidi: Marx, Grundrisse). Sama potrošnja rada razara u njegovoj biti, i tek time je proizvod kao proizvod dovršen, osmišljen, ali je istovremeno time dobio i fetiški karakter robe i postao svjetom tajnom svakog društva; od diluvijuma do atomskog doba. Temelj antičkog svijeta čini direktni, prisilni rad. A da bi život kao proizvodni život bio moguć morao je biti dobro zatvoren; pjesnik je rekao: Slava onim ljudima koji su postavili granice. Helenski svijet nam se čini višim i važi kao norma i nedostizan uzor. U postavljenim granicama on je funkcionisao univerzalno, jer su granice bile postavljene daleko od i izvan materijalnog rada, ali kada je pukla samo jedna poluga, sa zatvorenim sistemom je bilo gotovo, popravke u starom svijetu nasuprot današnjem, modernom, nisu bile moguće. Heleni su ostvarili u praksi jedinstvo i harmoniju osjetilnosti i ideja; u grčkoj mitologiji bogovi su prisutni sa svim svojim božanskim moćima, ali i niskim ljudskim manama. (Oni ratuju, piju, kockaju, otimaju jedni drugima žene, možda i sami vjeruju u svoje bogove). Znači, čovjek je u materijalnoj proizvodnji za nužno održanje gole egzistencije proizveo u istim proizvodima i bogove, dao im vrhovnu moć, i oni su se kasnije kroz jednostrani identitet proizvodnje i potrošnje osamostalili i oblikovali čovjeka, po svojoj slici i prilici, bez rada! (Vjerovatno da iz tog tautološkog reza i razloga čovjek liči više na samoga sebe u svim svojim postupcima, nego na svoje bagove.) Stvorena je tako trajno povratna sprega između »baze« i »nadgradnje«, neba i zemlje, života i smrti, odnosno, između čovjeka i otuđenog rada.

U srednjem vijeku rad je privilegija, bogovi se povlače u apstraktnost, u duhovnost. Mračne sile mraka narušavaju harmoniju unutrašnjeg jedinstva čovjeka i svijeta. Pomoću znanja u tumačenju, nastoji se uspostaviti nova harmonija (filosofi su svijet različito tumačili, na to se odnosi prvi dio 11. teze o Fojerbahu), koja bi se konačno ostvarila kada je u pitanju umjetnost u njenoj smrti.

U kapitalističkom društvu, rad se svodi na ekonomski momenat ili faktor, i disolucira u radne procese, s ekstremima u fizičkom i umnom radu. Apostrofirajmo da fizički i umni rad imaju društveni karakter i društvenu dimenziju, što nije osobina samoga rada. Otuđenost rada doseže svoj vrhunac, i u tom povjesnom »vrhuncu« istovremeno biva i spoznata kao pokretačka sila društvenog kretanja, a ta unutrašnja proturječnost nužno prelazi i razrešava se u otvorenom sukobu. Događa se nešto slično kao sa starim svijetom. Otuđenje, poput bogova, od tog trenutka postaje kočnica čovjekovog razvoja, ne i njegovog naprijetka, jer je otuđenje »abdiciralo« u duboku ilegalu same potrošnje. Od tada se čovječanstvo nalazi na raskršću, razvoj vodi u socijalizam, napredak u varvarstvo! Samo po sebi je jasno da je razvoju napredak imanentan, dok samo napredovanje isključuje razvoj. Dijalektička negacija otuđenog rada je slobodni rad. Time što je problem postavljen, on nije i riješen, naprotiv, on se tek tada, da kažemo, dijalektički usložava. Da bi rad u materijalnoj proizvodnji dobio karakter slobodnog rada, treba da se postavi njegov društveni karakter, što zahtjeva revolucionarnu borbu. Mora biti i naučno zasnovan, što traži revolucionarnu praksu. Što se tiče prve postavke, stvar je relativno jasna, ali time je složenija problematika drugog uslova, Marks je u *Osamnaestom brimeru Luja Bonaparte* senči kao bojažljivo prizivanje duhova prošlosti, »plod je pao u krilo, ali on je pao s drveta saznanja, a ne s drveta života«. Razvitkom nauke svijet se menja, ali se ne menja i čovjek; prilagođavanje u svakom slučaju ne možemo okarakterisati kao smanjenje, čovjek se akomodira u vlastitoj otuđenosti. Vidimo da je osamostaljena moć bogova, jednom davno, na niskom stupnju proizvodnih snaga i dalje djelatna, ali ako kod antičkog čovjeka tvori granice unutar kojih je bilo omogućeno čovjekovo postojanje i njegov razvoj, kod modernog čovjeka proizvodi frustraciju, on se plaši slobode (vidi: E. From, *Bekstvo od slobode*), umjesto da živi s iskustvom, on žudi za ravnodušnošću, mirom. I tako (ravnodušnost, kao unutrašnji izraz siromaštva i bijede, biva koheziona sila građanskog društva. Čovjek ima potrebu za grupom, hordom (apstraktni kvalitet grupe reprezentuje televizija, uz koju čovjek u osami osjeća paratoplunu bunjišta, u kojoj ga jedino smetaju vlastite bube i buve), društvo se ne određuje kao odnos, nego kao suma različitih individua. Sada dolazimo do genijalne 11. teze o Fojerbahu. Ako je Ajnštajn uspio u sažetoj matematičkoj formuli $E = mc^2$ zgsunuto dati svoju fizikalnomaterijalnu stvarnost, onda 11. Marksova teza o Fojerbahu obuhvata svu društvenu stvarnost, uključujući i $E = mc^2$! To je ključ i jedini pozdani orjentir na ranije pomenutoj raskrsnici civilizovanog čovjeka da on konačno ne zaluta i ne postane razmekšana amorfn masa, na koju se može djelovati i samo i jedino djelovati. Svojom jednostavnošću, sadržajnom dalekosežnošću, heraklitovskom

pozadinom, jedanaesta teza zbunjuje, ostavlja nas ravnodušnim, ili postaje dio nas samih, uostalom, kao i sve kada je u pitanju veliko i ljudsko.

Marksova teza, više nego bilo šta drugo u ovom uzavrlom loncu, koji još iz neke milošte zovemo i planetom Zemljom, govori o aktuelnosti čovjekovog puta, i to upravo iz rakursa materijalne proizvodnje, a napose i iz posmatranog odnosa umjetnosti — rad. Čovječanstvo ima dvije i samo dvije alternative: socijalizam ili varvarizam. Analizom 11. teze o Foerjahu pokušaćemo ukazati na njen značaj u pomenutom kontekstu.

»Filosofi su svijet samo različito interpretirali, radi se o tome da ga se izmijeni«.

Teza se sastoji iz dva dijela, i u zavisnosti kako se oni međusobno u glavama suprotstavljaju, utire se i put razvoja ili samo napretka ljudskog društva i čovjeka. Dogmatskom poimanju se čini da drugi dio teze, menjanje svijeta, isključuje njegovu tumačenje, interpretiranje, odnosno, da su ta dva dijela teze relativno samostalne cjeline i da bitno ne utiču na poimanje zbilje. Nauka je danas zauzela mjesto na božanskom tronu, bukvalno je tamo bogove samo zamjenila, nije ih pobijedila — »Kipar ne vaju ovce iz svog sela, nego ovce iz Biblije« (Malro). Povratna sprega, uspostavljena na primitivnom stupnju naučnog saznanja između čovjeka i svijeta, to jest, između čovjeka i bogova, još je djelatna. I taj oblik potrošnje jače određuje svijest čovjeka nego nauka svojim suvremenim proizvodima. I stoga se nameće ozbiljno pitanje: šta je to što blokira povratnu spregu nauke i čovjekove svijesti, i zar se konačno 11. teza ne ostvaruje, i to s eklatantnim uspjehom i bukvalno u građanskom društvu — da svijet treba menjati a ne tumačiti — zar ona nije postala postulat pragmatizma? Decidirano kažemo ne, nije! Centralno mjesto Marksovo istraživanja jeste rad u organskoj vezi s čovjekom i proizvodnjom. Preko rada i u radu postoji jedinstvo svijeta i čovjeka kao povjesna dimenzija. U građanskom društvu to jedinstvo je animalni sukob čovjeka i svijeta s kapitalom kao marcipanom, a ne stvaralačka borba, jer je rad otuđen. Direktna posljedica toga je da nauka menja svijet, ali ne i čovjeka. Kapital je taj koji blokira povratnu vezu, on ne dozvoljava razvoj čovjeka. Marksova 11. teza, znači, za osnovu menjanja svijeta uzima tumačenje, interpretaciju, i ona ne samo da se suprotstavlja spekulativnom tumačenju i sofizmima svih vrsta, već organski proizilazi iz 3. teze (da ljudi menjaju okolnosti i da sam odgajatelj mora biti odgajan). Upravo to mnogi građanski mislioci svjesno ili ne previdaju. Jer, jasno je da je revolucionarna praksa moguća tek poslije revolucionarne borbe, a to se racionalno može razumjeti tek kada se podvojenost svjetovne osnove praktički revolucionirane. Vidimo da Marks, sadržajno logički, 3. i 4. tezu dijalektički sintetise u čuvenu 11. tezu. A svjetovnu osnovu čini materijalna proizvodnja svakog društva, i u njoj se organizira cjelokupna životna djelatnost čovjeka. Da bi to bilo moguće, mora se ukinuti dualizam tvornice i škole, škola se mora reformirati, a nema reforme škole bez reforme tvornice; tek tada će se organizirati nov način proizvodnje. U slobodnom radu, strojevi, kao suprotnost živome radu, ne prestaju da budu agenti društvene proizvodnje čim postanu vlasništvo udruženih radnika; o tome Marks iscrpno piše u *Grundrisseu*. A to ne znači da će čovjek iskoračiti iz carstva nužnosti, jer samo u carstvu nužnosti moguće je carstvo slobode, kao nešto ljudsko. (Sjetimo se naivnih, a sudbinskih, granica kod starih.) Rad nikada neće postati igra, kako neki mislioci misle, a slobodno vrijeme nije apstraktno suprotstavljanje radnom vremenu, nego će se potrebni nužni rad osamostaliti [postati jedna od granica, druga će biti čovjekova prošlost, kojom će sadašnjost ovladati] u tijelu individue, koja »u normalnom stanju svoga zdravlja, snage, djelatnosti, umještosti, spretnosti, ima i potrebu za normalnim obrokom rada i prestankom mirovanja... i da je to savladavanje zapreka samo po sebi djelatno potvrđivanje slobode — i da su se, nadalje, vanjske svrhe otrese privida puke vanjske prirodne nužnosti i da se postavljaju kao svrhe koje postavlja tek sam individuum — dakle, kao samoostvarenje, određivanje subjekta, dakle, realne slobode, čije je djelovanje upravo rad« (*Grundrisse*, 265, 266). Tek se ovdje razrješava mistički

karakter robe, a 11. teza razrješava unutrašnju proturječnost između upotrebne vrijednosti, razmjenske vrijednosti i njihovog ljudskog karaktera, koji na sebi roba nosi, a koji se u klasnom društvu krije u funkciji dominacije stvari nad čovjekom, odnosno samog čovjeka nad čovjekom. »Kao što vidite, ta će budućnost biti materijalistička. — Ta poezija, uvek puna Ritma i Skladnosti, biće stvorena da ostane. — U suštini, to će opet biti malo grčka poezija« (Rembo, *Pisma vidovitog*). Jedanaesta teza nema u sebi ničeg pragmatičnog, ona pre ima dimenziju »realne utopije«, koja zahtjeva revolucionarnu praksu kao punije i bogatije življenje života u samoj svakidašnjici, i time svakidašnjica dobiva dignitet »medija« s osnovnom intencijom da se neka pitanja logički učine bespredmetnim, na primjer: šta Odisej danas ima da kaže radničkoj klasi, ona će postati besmislena reda veličine kao recimo, zadatak, da li je moguće pomoću lenjira i šestara, a bez uglomjera, konstruisati okrugli kvadrat? Ali, ta pitanja neće postati besmislena što bi se ukinula klasa, već što će se izgraditi jedan posve nov način mišljenja u besklasnom društvu. Jer, nauka nije dovoljna da bi se izbjegao varvarizam, varvarizam kao stanje, nauka u sebi nema potrebnu snagu okupljanja, ona može u potpunosti izmijeniti svijet. »Oslobođena snaga atoma promijenila je sve, samo ne i naš način mišljenja. Tako idemo u susret katastrofi kojoj nema ravne. Ako čovječanstvo hoće da ostane u životu, potreban nam je sasvim nov način mišljenja« (A. Ajnštajn). Novi način mišljenja biće moguć s ostvarenjem filozofije, a »Filozofija se ne može ostvariti bez ukidanja proletarijata, proletarijat se ne može ukinuti bez ozbiljenja filozofije« (Marks). Jer, nije dovoljno da misao stremi ozbiljenju, sama zbilja mora stremiti prema misli, piše u istom radu Marks, i tada nestaje nepremostivo bezdana između akcije i mišljenja. Od Heraklita do 11. teze stoji u grčku razapeto čovječanstvo sa svojim nesretnim izumom — čovjekom. Svjetlo nije u vlasti bogova, ni u vlasti filozofa, ali još ni u rukama čovjeka-radnika. Razlika je samo u tome što su i bogovi i filozofi svoju šansu prokockali, više je nema, gotovo je. Radnici imaju 11. Marksovu tezu, ona je ključ enigme, ona je ona rijeka-akcija u koju se ne može dva puta ući, i pomoću nje će se kanalisati ova suzna dolina rada u znoj vlastitog lica. Ne učini li se to, svijet će postati mlaka mlaka, plitka močvara, varvarizam će biti rješenje tog ponižavajućeg i bjednog stanja, ne varvarizam kao opsesija, već kao stanje, opskurna izvjesnost, a ne tek kao mogućnost, kao što pjeva grčki pjesnik Kavafi:

Jer noć je pala a varvari nisu došli,
Neki ljudi sa granice stigoše,
Kažu da nema više varvara,
Šta će biti sa nama bez varvara?
Ti ljudi su bili neko rješenje.

Znači, mijenjanje svijeta u 11. tezi podrazumeva, pre svega, nov način mišljenja, koji sobom donosi nov moral (estetičke — etike), gde se moralni zanosi neće gasiti u zakonima i kodeksima, moral u čijoj osnovi neće biti grijeh dodira, pogleda, mirisa, slušanja, kušanja i mišljenja. Moral u kojem će se sam život izravno pojavljivati kao sredstvo za življenje, potrošnja vlastitog života u proizvodnji. Nije potreban veliki napor maloga mozga pa da se pojmi da smo od tog estetičko-etičkog, proces-stanja daleko, vrlo daleko, i da se čovjek čovjeku do dana današnjeg još najčešće javlja kao najjeftinija hrana za daleko skuplje toponjake, ali, po svemu sudeći, problem i nije u shvatanju, već u tome što je između logičke predodžbe pojma o nekoj stvari i njenog pojavnog oblika razapeta, kao koža ovce, antagonističkom povješću ustrojstva cijela naša osjetilnost: gledanja, slušanja, doticanja, kušanja, mirisanja, disanja. A žila kucavica 11. teze u damarima bije u 3. tezi. U predgovoru *Podravske motivima* Krste Hegedušića, Krleža ingeniozno ukazuje da u načinu djelatnosti leži karakter vrste, i da od materijalne proizvodnje za podmirivanje nužnih potreba polazi sve, da je taj čin dramatski nabijen: »Zaustavivši tako odraz nečega svoga, tjelesnog u kamenu, prenijevši prolaznu sliku svoje krvave ruke na stijenu, otkrivši zakone usporavanja najsvakodnevnije prolaznosti, ostvarivši stvaralački prvi put jedan događaj, odlijepivši od sebe jedan svoj oblik i pretočivši ga u trajniji i neprolazniji materijal, čovjek je postao umjetnik, a prestao biti gorila«. U tom prvom zaustavljanju vremenom na stijeni, pračovjek je doživio mitsko jedinstvo proizvodnje i potrošnje, da se izrazimo pojmovno, jer za drugo smo nesposobni (mi i muziku želimo pojmovno doživljavati, a, na žalost, i ljubav), što je tom ljudežderu u altamirskoj diluvijalnoj spilji bilo stvarno i daleko, izvanvrijemenski daleko, ali je dobro osjetio neposrednu dvostrukost potrošnje: da između osjetilnosti i doživljenog leži do danas neriješiv problem, problem proizvodnje po zaknima ljepote. Subjektat je proizveo događaj, ali je i događaj proizveo subjekat, u tom skoku leži tajna ljepote. Možda?

Da rekapituliramo. Refleksije o umjetnosti i radu nužno voditi raspravi o mogućnosti marksističke estetike, i to kao ugaraju početi od materijalne proizvodnje, od otuđenja, i direktno onom kamenu tumačenja i u praksi ostvarivanja marksizma. A što se tiče same umjetnosti, ona je još uvijek otvoreno pitanje, jer i kada je mrtva, ima u sebi dovoljno životnog soka da oživi svaku i bilo kakvu smrt, i time da je pobijedi, ako je već ne može osvojiti. I zato je umjetnost trojanski konj pred opsadom Smrti.

